

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Diplomski studij pedagogije i povijesti

Ema Hadžić

Jugoslavensko-američki odnosi od 1948. do 1955. godine

Diplomski rad

Mentor

doc.dr.sc. Slađana Josipović Batorek

Osijek, 2017.

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Odsjek za povijest

Diplomski studij pedagogija-povijest

Ema Hadžić

Jugoslavensko-američki odnosi od 1948. do 1955. godine

Diplomski rad

Humanističke znanosti, povijest, hrvatska povijest XX. stoljeća

Mentor

doc.dr.sc. Slađana Josipović Batorek

Osijek, 2017.

Sažetak

Prekid suradnje Jugoslavije i Sovjetskog Saveza imao je ključnu ulogu u promijeni smjera jugoslavenske politike. Jugoslavija se našla u teškoj ekonomskoj situaciji, pa je pomoć morala zatražiti od Zapada, točnije od Sjedinjenih Američkih Država. Pomoć koju su prvu primili bila je u obliku oružja, no s obzirom na tešku situaciju i sušu koja je pogodila područje Jugoslavije, zatražena je pomoć u hrani. Sjedinjene Američke Države, prije nego što su dogovorile isporuku hrane, zahtijevale su da se ispune njihovi uvjeti po kojima bi pomoć bila isporučena. Nakon postizanja dogovora započela je isporuka američke robe što je na neki način utjecalo na početak amerikanizacije. Otvaranjem jugoslavenskog tržišta američkim proizvodima amerikanizacija je bila sve izraženija što se očitovalo i u kulturi. Međutim, unatoč pomoći koju je primala, Jugoslavija nije bila zadovoljna odnosom sa Sjedinjenim Američkim Državama, pa je došlo do međusobnog udaljavanja. Veliku ulogu u takvom razvoju događaja imala je jugoslavenska vanjska politika koja se u to vrijeme okretala zemljama Azije i Afrike.

Ključne riječi: Jugoslavija, Sjedinjene Američke Države, američka pomoć, amerikanizacija

Sadržaj

Uvod.....	1
1. Suradnja Jugoslavije i Sovjetskog Saveza	2
1.1. Sovjetizacija kroz kulturu	2
1.2. Gospodarski planovi	2
1.3. Sukob Tita i Staljina	3
2. Okretanje Jugoslavije prema Zapadu	5
2.1. Diplomatsko rješavanje problema	5
2.2. Potpisivanje sporazuma sa zapadnim državama.....	7
2.3. Ekonomska situacija u Jugoslaviji.....	10
3. Prihvatanje pomoći Sjedinjenih Američkih Država	14
3.1. Uvjeti za pomoć Zapada	14
3.2. Amerikanizacija u kulturi	16
3.3. Gospodarska i ekonomska pomoć Zapada	18
4. Potrošačko društvo Jugoslavije na američki način.....	21
4.1. Razdoblje obnove i gospodarskog rasta nakon Drugog svjetskog rata	21
4.2. Zagrebački velesajam- mjesto upoznavanja „američkog sna“	22
4.3. Sužavanje odnosa Jugoslavije i Zapada.....	25
4.4. Modernizacija društva	27
Zaključak.....	30
Literatura	31

Uvod

Vanjska politika Jugoslavije oduvijek je, na neki način izazivala divljenje svijeta, jer je rijetko tko mogao tako balansirati između Istoka i Zapada. Nakon Drugog svjetskog rata stanje u Jugoslaviji bilo je iznimno teško kao i u brojnim drugim državama koje su pretrpjele velike gubitke za vrijeme rata. Josip Broz Tito u to vrijeme se okrenuo Sovjetskom Savezu s kojim je blisko surađivao sve do 1948. godine kada je nakon sukoba sa Staljinom Jugoslavija izbačena iz Informbiroa. Iako to nije tema ovog rada, u prvom poglavlju razmotrit će se situacija u Jugoslaviji za vrijeme bliskog surađivanja sa Sovjetskim Savezom od gospodarskih planova, prodiranja sovjetske kulture na područje Jugoslavije, pa sve do sukoba Tita i Staljina. Nadalje, kroz rad će biti prikazan život diplomacije koja je imala veliku ulogu u ostvarivanju boljih i kvalitetnijih odnosa Jugoslavije i Zapada, a posebice Sjedinjenih Američkih Država. Prikazat će se ekonomska i gospodarska situacija prije primanja pomoći zapadnih država te uvjete koje su postavile Sjedinjene Američke Države da bi osigurale svoj politički položaj jer je ipak Jugoslavija bila komunistička zemlja. Prodor američke kulture i upoznavanje jugoslavenskog naroda s američkim načinom života narodima Jugoslavije pružilo je uvid u brojne mogućnosti koje ima potrošačko društvo. O tome će više biti riječ u posljednjem poglavlju *Potrošačko društvo Jugoslavije na američki način* u kojem će biti opisana raskoš Zagrebačkog velesajma koji je među prvima otvorio vrata narodima Jugoslavije u sve prednosti modernog odnosno američkog svijeta.

Jugoslavensko-američki odnosi upravo u razdoblju odmah nakon prekida odnosa sa Sovjetskim Savezom iznimno su zanimljivi za proučavanje zbog vještog Titovog balansiranja između Istoka i Zapada. Od hrvatskih povjesničara koji se bave ovim područjem ističe se Tvrtko Jakovina koji je napisao nekoliko knjiga vezanih za ovu temu od kojih sam najviše koristila knjigu *Američki komunistički saveznik, Hrvati, Titova Jugoslavija i Sjedinjene Američke Države 1945.-1955.* Nadalje, u radu su korišteni i brojni drugi autori koji su se u svojim radovima doticali upravo ove problematike. O kulturnom aspektu i svakodnevnom životu u Jugoslaviji u tom periodu najviše piše Radina Vučetić u knjizi *Koka kola socijalizam*, ali isto tako dobar uvid u svakodnevnicu daje i njen rad *Potrošačko društvo po američkom modelu (jedan pogled na jugoslavensku svakodnevnicu šezdesetih)*. Od hrvatskih povjesničara tematikom potrošačkog društva najviše se bavi Igor Duda čije sam djelo *U potrazi za blagostanjem* najviše koristila u posljednjem poglavlju koje se bavi upravo tom problematikom.

1. Suradnja Jugoslavije i Sovjetskog Saveza

Nakon Drugog svjetskog rata, na izborima 1945. godine pobijedio je Tito zajedno s komunistima te je tada Ustavotvorna skupština objavila kraj Monarhije i proglasila Federativnu Narodnu Republiku Jugoslaviju.¹ Razdoblje nakon Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji obilježeno je jačanjem veza sa Sovjetskim Savezom. Upravo u travnju 1945. godine Jugoslavija je potpisala Ugovor o prijateljstvu, uzajamnoj pomoći i poslijeratnoj suradnji između Jugoslavije i SSSR-a, a tim ugovorom na neki način Jugoslavija je dobila diplomatsko priznanje i jasno je definirala međunarodnu poziciju.²

1.1. Sovjetizacija kroz kulturu

Suradnja Jugoslavije i Sovjetskog Saveza nametnula je intenzivno obilježavanje svega što je imalo veze sa Sovjetskim savezom.³ To se najčešće odražavalo na poljima kulture i ideologije što dokazuje i veći broj primjera.⁴ Jakovina navodi primjer Zavoda za prisilni rad u Staroj Gradiški odnosno logora u kojem je svirana sovjetska himna te je dirigent Lovre pl. Matačić napisao i uglazbio simfonijsku poemu o Vladimiru Iljiču Lenjinu.⁵ Osim u logorima, prisutnost sovjeticizacije bila je jaka i u kazalištima. Tako se navodi da je Radovan Zogović tražio od Sovjeta baletne koreografe i režisere jer je u našim kazalištima nedostajalo dobre režije. U nacionalnoj kazališnoj kući u Beogradu izvedena je kazališna predstava „Gospodin Perkins putuje u zemlju boljševika“.⁶ Osim kulture izričito važno bilo je obilježavanje manifestacija koje su izražavale ljubav prema Staljinu i SSSR-u. Neke od manifestacija su bile: Proslava Dana Crvene Armije, Oktobarske revolucije, dana Lenjinove smrti te proslava Prvog svibnja. Iz Sovjetskog saveza uvezeno je sto dva filma do kraja 1946. godine.⁷ Navodi se kako su češki i francuski filmovi loše djelovali na mase u odgojnom smislu.⁸

1.2. Gospodarski planovi

Jedno od glavnih područja u kojima se mogla ostvariti suradnja bilo je gospodarstvo. Edvard Kardelj koji je bio potpredsjednik vlade je tražio da Sovjeti i Jugoslaveni surađuju u rudarstvu, a Andrija Hebrang je predvodio izaslanstvo u Moskvi gdje se o tome i pregovaralo. Međutim, pregovori su slabo napredovali, pa je Hebrang nudio nove programe koji su

¹ Skupina autora, *Povijest 17, Predvečerje rata i Drugi svjetski rat*, Europapress holding, 2008., str 520.

² Ljubodrag Dimić, *Jugoslavija i Hladni rat*, Arhipelag, Beograd, 2014., str 11.

³ Tvrtko Jakovina, *Američki komunistički saveznik*, Profil, 2003., str 92.

⁴ Isto, str 83.

⁵ Isto, str 92.

⁶ Isto, str 93.

⁷ Isto, str 94.

⁸ Isto, str 95.

uključivali industriju prerade nafte, izgradnju električnih centrala i slično. Kada je Sovjetski Savez bio spreman na suradnju, pregovore je preuzeo Tito jer je Hebrangova karijera bila pri kraju. Tito je pregovore završio potpisivanjem sporazuma 8. lipnja 1946. godine kojim se dogovorilo stvaranje zajedničke rafinerije, razvoja brodarstva, proizvodnje aluminija, olova, ali i formiranje papirne i drvne industrije. Sve zajedničke programe trebala je nadzirati Sovjetsko- jugoslavenska banka. Od svih navedenih programa do 1947. godine uspostavljeno je samo dva poduzeća: JUSPAD i JUSTA (civilni avioprijevoznik). Prvi problemi javili su se već pri podjeli zarade. Naime, JUSTA je trebala podijeliti zaradu prema uloženom kapitalu, ali Sovjeti su svoj dio procijenili vrlo visoko. Tako je civilni avioprijevoznik preuzeo navigacijsku opremu koja im nije pripadala, a JAT je postao kompanija koja nije smjela letjeti izvan zemlje. U kompaniji su svi bili sovjetski građani od direktora do pilota.⁹ Naravno, osim svih tih poteškoća problemi su bili i na području financija jer je SSSR dugovao Jugoslaviji zbog smještaja vojnika, ali nakon prosvjeda beogradskih vlasti problem je riješen, iako u korist Sovjetskog Saveza.¹⁰ Iako je Jugoslavija razvijala suradnju sa Sovjetskim Savezom 1948. godine došlo je do sukoba.¹¹ Još od završetka Drugog svjetskog rata postojale su razlike između Jugoslavije i Sovjetskog Saveza koje su u početku ipak bile zatomljene. Jugoslavija je pokazivala želju za organiziranjem prostora Jugoistočne Europe o čemu su Andrija Hebrang i general Arso Jovanović razgovarali sa Staljinom kada su razgovarali i o materijalnoj pomoći.¹²

1.3. Sukob Tita i Staljina

Nakon osnivanja Informacijskog biroa komunističkih partija 1947. godine Staljin je uvidio sve veću samostalnost Jugoslavije te se odlučio na neki način sukobiti s Titom.¹³ U pismima Centralnog komiteta Komunističke partije Sovjetskog Saveza, Jugoslavija je bila optužena za prelazak u imperijalistički tabor, vraćanje kapitalizma te za neprijateljski stav prema Sovjetskom Savezu. Na te optužbe reagiralo se na V. kongresu Komunističke partije Jugoslavije kada su te tvrdnje demantirali.¹⁴ Kao glavni razlozi napada Sovjetskog Saveza na Jugoslaviju navode se odlučnost Jugoslavije da samostalno uređuje unutarnju i vanjsku politiku te da bude ravnopravna u međunarodnim odnosima.¹⁵ SSSR-ovo isključenje Jugoslavije neće imati veliki ekonomski značaj ni za zapadne sile ni za SSSR. Veći učinak

⁹ Tvrtko Jakovina, *Američki komunistički saveznik*, Profil, 2003., str 103.

¹⁰ Isto, str 104.

¹¹ Ranko Petković, *Nesvrstana Jugoslavija i savremeni svet*, Školska knjiga, Zagreb, 1985., str 11.

¹² Tvrtko Jakovina, *Američki komunistički saveznik*, Profil, 2003.,str 111.

¹³ Isto, str 112.

¹⁴ Ranko Petković, *Nesvrstana Jugoslavija i savremeni svet*, Školska knjiga, Zagreb, 1985., str, str 12.

¹⁵ Isto, str 13.

postići će činjenica da je Tito na neki način spriječio prodor staljinističke ideje o ekspanziji svjetskog komunizma.¹⁶

Pomirenje Tita i Staljina nije bilo vjerojatno zato što Sovjetski Savez nije smio pokazati da može pogriješiti, a osim toga tim činom pokazalo bi se da je Tito u pravu. Međutim, Tito je shvaćao da mu sovjetski režim neće oprostiti što se na neki način suprotstavio te da će tražiti njegov odlazak s vlasti. No, kakve sankcije je zapravo Sovjetski Savez mogao upotrijebiti prema Jugoslaviji? Oružani sukob ipak nije dolazio u obzir, a ekonomske sankcije ne bi imale veći utjecaj jer je Jugoslavija mogla intenzivnije surađivati sa Zapadom. Državni udar bilo bi teško organizirati jer je Tito imao kontrolu nad komunističkom partijom, policijom i vojskom. Bez obzira na sukob, Sovjetski Savez nije želio da se Jugoslavija prikloni Zapadu.¹⁷ Jugoslavija je ipak izbjegavala direktne sukobe sa Sovjetskim Savezom jer bi takvi potezi bili vrlo opasni.¹⁸ No, u takvom sukobu bilo je nemoguće ne uplitati satelitske zemlje jer je SSSR započeo procese čišćenja takozvanih nacionalističkih komunista. Zbog toga je odnos Jugoslavije i satelitskih zemalja postao zategnutiji, a mogao je završiti poništavanjem ugovora o uzajamnoj pomoći.¹⁹ Sovjetski Savez ipak je pokrenuo niz mjera protiv Jugoslavije koje su uključivale i ekonomsku blokadu te se to ipak pokazalo kao najbolji način. Takva blokada izazvala je tešku ekonomsku situaciju u Jugoslaviji te je Tito bio primoran ojačati trgovačke veze sa Zapadom.²⁰

¹⁶ Momčilo Pavlović, *Dokumenta CIA o Jugoslaviji*, Studije bezbednosti, Beograd, 2009., str 43.

¹⁷ Isto, str 44.

¹⁸ Isto, str 45.

¹⁹ Isto, str 47.

²⁰ Isto, str 53.

2. Okretanje Jugoslavije prema Zapadu

Jugoslavija je i prije raskida sa SSSR-om nastojala koliko toliko održati dobre odnose sa Zapadom i to preko Njemačke i Švicarske. Godine 1947. započeli su i pregovori s Ujedinjenim Kraljevstvom. Kako bi stekao naklonost Zapada Tito je prestao davati potporu grčkim partizanima, ali ni to nije uspjelo uvjeriti sve da nije prekinut odnos Tito- Staljin. Među sumnjivcima nalazio se i američki predsjednik Eisenhower koji je smatrao da na cjelokupnu situaciju treba gledati s oprezom jer to sve može biti trik.²¹ Iako su se odnosi tih zemalja poboljšavali, SAD je još uvijek vodio kampanje protiv nepoštivanja ljudskih prava i demokratskih sloboda u Jugoslaviji iako s manjim intenzitetom nego prije.²² Sjedinjene Američke Države počele su gledati svoje aktualne interese te su pohvalili odlučnost vodstva Jugoslavije i odlučile pružiti ekonomsku i vojnu pomoć, ali uz napomenu da bi demokratizacija političkog sistema doprinijela jačanju simpatija američkog naroda prema Jugoslaviji.²³ Tako je odluka o pomoći u obliku hrane i neophodne opreme donesena početkom 1949. godine u američkom State Departmentu.²⁴

2.1. Diplomatsko rješavanje problema

Osnovna ideja jugoslavenske vanjske politike u prvim godinama nakon rata bila je orijentirana na komunističke zemlje, pa su diplomati zbog ideologije bili spremni ugroziti odnose sa Sjedinjenim Američkim Državama iako su oni bili glavni sponzori pomoći koja je i Jugoslaviju spasila od gladi. Tako je život američkih diplomata u prvim poslijeratnim godinama u Jugoslaviji bio iznimno težak.²⁵ S obzirom na situaciju koja je vladala u Jugoslaviji i okretanja prema Zapadu, Beograd i Washington su počeli surađivati na političkom, gospodarskom, pa čak i kulturnom planu. Kako bi pokazali dobru volju, američki veleposlanici su dobili nove urede što je popravilo položaj diplomatskog predstavništva. U isto vrijeme u Jugoslaviji su zatvoreni Konzulati SSSR-a, a Konzularna predstavništva zatvorili su Čehoslovaci i Poljaci. Vođenje vanjske politike preuzeli su Tito i Kardelj, a prema izjavama novinara Tito je bez problema razgovarao o diplomatskim temama za razliku od unutrašnjih pitanja.²⁶ Dotadašnjeg ministra vanjskih poslova Stanoja Simića koji je razvio dobre veze s Moskvom što je kasnije kod Tita izazivalo nemir, zamijenio je Edvard Kardelj.²⁷

²¹ Tvrтко Jakovina, *Socijalizam na američkoj pšenici*, Matica Hrvatska, Zagreb, 2002., str 30.

²² Zlatko Ivanović, *Slučaj "Dilas" u kontekstu odnosa Jugoslavije s Istokom i Zapadom*, Matica, 2012. str 421.

²³ Isto, str 422.

²⁴ Darko Bekić, *Jugoslavija u Hladnom ratu*, str 34.

²⁵ Latinka Perović, Drago Roksandić, Mitja Velikonja, Wolfgang Hoepken, Florian Bieber, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, *Jugoslavija u istorijskoj perspektivi*, Beograd, 2017., str 436.

²⁶ Tvrтко Jakovina, *Američki komunistički saveznik*, Profil, 2003., str 311.

²⁷ Isto, str 312.

Još jedna važna osoba dobila je priliku sve više utjecati na vanjsku politiku, a to je bio Aleksandar Ranković i njegova tajna policija. Upravo njemu se američki veleposlanik George Allen požalio kako u zatvorima Jugoslavije leži puno ljudi koji su osuđeni za špijunažu u korist SAD-a. Ranković je obećao pozabaviti se tim problemom jer je to postala zapreka u daljnjim odnosima, a među primjerima se navodi prevoditeljica Marković koji godinama nije mogla dobiti izlaznu vizu.²⁸

Prva pomoć koju su Amerikanci ponudili bila je u obliku oružja, pa se general Vladimir Velebit vratio iz Washingtona u Jugoslaviju na konzultacije s Titom i ostalim državnim vrhom. Osim toga, prijedlog je bio da CIA pomogne u organizaciji komunikacijskog sustava kako bi Jugoslavija u slučaju napada mogla javiti Amerikancima, što je Tito i prihvatio.²⁹ U SAD je poslano petnaest časnika na čelu s generalom Kočom Popovićem koji su trebali započeti razgovore. S generalom Eddlemanom prvo je dogovorena isporuka opreme za koju ne treba detaljnija obuka. Popović se pri povratku u Beograd susreo i s glavnim zapovjednikom NATO-a generalom Eisenhowerom.³⁰ U to vrijeme stigla je prva isporuka vojne opreme dok je druga trebala krenuti, a radilo se o tome da se moralo pokriti dosadašnje aktivne vojnike i još pola milijuna vojnika koji su bili u pričuvi. Međutim, zbog položaja u kojem je Jugoslavija bila, Eisenhower je tražio da se omogući izmjena opreme bez obzira na državu kao što je primjer Italija jer su oni imali kamione koje je Jugoslavija mogla iskoristiti. Isporuka oružja nije mogla ostati tajna te je trebala služiti kao odbijanje invazije SSSR-a.³¹ Veleposlanik Harriman odlučio je da će prvo isporučiti puške i bazuke te da će teško oružje isporučiti malo teže povezujući to s iskustvom iz Koreje.³²

Nakon Rezolucije Informbiroa i okretanja Jugoslavije Zapadu, diplomacija Jugoslavije u SAD-u postala je brojnija. Najveći broj zaposlenih i to šesnaest ljudi, bio je u Veleposlanstvu dok je u Trgovačkom odjelu bilo nešto manje. Većina tih ljudi bila je rođena u Sjedinjenim Američkim Državama i to u Detroitu te su tamo imali i svoje obitelji.³³ U to vrijeme, skoro svi diplomati bili su na strani Staljina te je takvu situaciju trebalo što prije promijeniti kako bi dobili potporu javnosti u Americi.³⁴ Tito je odlučio smijeniti Kosanovića, ali tako da Amerikancima Kosanović kaže da se na vlastiti zahtjev vraća u Jugoslaviju te da će tamo

²⁸ Isto, str 322.

²⁹ Isto, str 326.

³⁰ Isto, str 330.

³¹ Isto, str 331.

³² Isto, str 335.

³³ Isto, str 306.

³⁴ Tvrtko Jakovina, *Američki komunistički saveznik*, Profil, 2003, str 308.

nastaviti karijeru.³⁵ U Washingtonu je ostao Vladimir Popović, koji je prije radio na mjestu veleposlanika u Moskvi, te je usko surađivao s Trumanom. Njega je 1954. godine naslijedio Leo Mates koji se kasnije probio na pozicije najvažnijih diplomatskih predstavnika.³⁶

2.2. Potpisivanje sporazuma sa zapadnim državama

Federativna Narodna Republika Jugoslavija potpisala je 1948. godine sa Švicarskom ugovor, kojim je regulirano da će Jugoslavija isplatiti sedamdeset i pet milijuna švicarskih franaka u roku od deset godina. Razlog zbog kojeg je Jugoslavija prvo potpisala ugovor sa Švicarskom je taj što je Jugoslavija nastojala riješiti pitanja naknade sa zemljama koje nisu mogle vršiti neposredan pritisak. Jedan od najvažnijih ugovora koje je Jugoslavija potpisala bio je ugovor sa Sjedinjenim Američkim Državama. Taj ugovor odnosio se na pomoć u hrani i pomoć za potrebe jugoslavenskih oružanih snaga.³⁷ Jugoslavenski izaslanik V. Popović uputio je dopis Ministarstvu vanjskih poslova u SAD-u o teškoj situaciji koja je nastala u Jugoslaviji zbog dugotrajnih suša. Naglašava se kako je vlada Federativne Narodne Republike Jugoslavije poduzela hitne mjere, ali da je bez obzira na to došlo do velikih šteta i da unatoč ograničavanju potrošnje postoji gubitak od 150 milijuna dolara. Očekivalo se da će vlada Sjedinjenih Američkih Država odobriti pomoć Jugoslaviji kojom bi se taj gubitak od elementarne nepogode uspio pokriti.

Vlada SAD-a potvrdila je sporazum kojim će isporučiti hranu kako ne bi bilo stradavanja tijekom zime. Zauzvrat, Jugoslavija je morala ispuniti određene uvjete po kojima će se ta isporuka odvijati. Tako su morali omogućiti prisustvovanje službenika vlade i novina pri raspodjeli hrane kako bi bila raspoređena svima jednako te ako dođe do problema pri transportu ili raspodjeli namirnica da se mogu obratiti primjedbama jugoslavenskoj vlasti. Također bi vlada SAD-a mogla koristiti iskazivanje pomoći kao publicitet preko natpisa na pakiranjima hrane s čime se vlada Jugoslavije složila.³⁸ Pregovore oko tih sporazuma s američke strane vodio je George Allen koji je imenovan diplomatom u Beogradu nakon povratka iz američkog veleposlanstva u Iranu. Allen je bio na čelu agencije koja je trebala poboljšati sliku SAD-a u svijetu te je naglašavao da će područje obrazovanja i informiranja postati vrlo važno područje američkim predstavnicima u Beogradu.³⁹ Jugoslavenskim visokim dužnosnicima to nije bio prvi susret s Georgeom Allenom jer su se s njim sreli nakon

³⁵ Isto, str 309.

³⁶ Isto, str 310.

³⁷ Branko Petranović, Momčilo Zečević, *Jugoslavija 1918.-1988., Tematska zbirka dokumenata*, Izdavačka radna organizacija „RAD“, Beograd, 1988., str 996.

³⁸ Isto, str 997.

³⁹ Tvrtko Jakovina, *Američki komunistički saveznik*, Profil, 2003., str 300.

zasjedanja Ujedinjenih naroda 1949. godine.⁴⁰ Tada su Kardelj i Allen došli do zaključka kako bi trebalo što više putovati između država kako bi se stekle što objektivnije slike o tim zemljama. Iako su se ponovno sreli u Beogradu, u siječnju 1950., Tito još nije zatražio pomoć od Amerike nego je samo naglasio da izravni napad Sovjetskog Saveza nije realna opcija.⁴¹ Dio sporazuma koji je bio potpisan o pomoći u hrani odnosio se i na ispunjavanje potreba vojnih postrojbi. Naglašeno je da je vlada svjesna posljedica koje je izazvala suša te da su svjesni kako je mogućnost vlade da se bori protiv agresije smanjena. Iz tog razloga, u svrhu zaštite međunarodnog mira i sigurnosti provest će se mjere koje će omogućiti ostvarivanje daljnjih ciljeva u pripremanju samoobrane. Američka vlada će pružiti pomoć u hrani oružanim snagama pod uvjetima da će koristiti pomoć isključivo za ostvarivanje ciljeva Povelje Ujedinjenih naroda kako bi se spriječilo slabljenje obrane Jugoslavije te da tu pomoć Jugoslavija neće moći prosljeđivati drugim narodima bez odobrenja američke vlade. Zauzvrat, Jugoslavija bi olakšala proizvodnju i isporuku sirovih i polupreradenih materijala u Sjedinjene Američke Države te bi omogućila korištenje dinara, (o čijem bi se iznosu dogovorili) američkoj vladi za administrativne poslove u Jugoslaviji vezano za pomoć koju SAD šalje.⁴²

Sporazumom vezanim za davanje pomoći prema Zakonu o hitnoj pomoći Jugoslaviji od 1950. godine usuglašeni su uvjeti po kojima će ta pomoć biti izvršena to jest po kojim će uvjetima biti izvršeni transferi hrane.⁴³ Za početak vlada Jugoslavije trebala je dati publicitet pomoći koja je trebala biti izvršena prema sporazumu tako da sve informacije budu dostupne javnosti preko radija, tiska i ostalih raspoloživih sredstava. Raspodjelu robe i druge pomoći nadgledat će imenovani predstavnik američke vlade koji će slati izvještaje američkoj vladi, a on treba imati pristup svim komunikacijskim sredstvima. Vlada Sjedinjenih Američkih Država treba imati na raspolaganju iznos u dinarima koji će služiti pokriću troškova koje imaju u Jugoslaviji zbog upravljanja i izvođenja programa pomoći potpisanih sporazumom. U sporazumu je naglašeno kako će sva dostavljena pomoć biti podijeljena narodu Jugoslavije bez obzira na rasu, vjeru ili političko opredjeljenje te da ukoliko dođe do prodaje te robe, uključujući i brašno iz Njemačke i Italije, da će iznos biti upotrijebljen za pomoć djeci te u medicinske i dobrotvorne svrhe. U članku 2. se navodi obveza Jugoslavije da će poduzeti sve mjere koje su potrebne kako bi smanjila potrebe za pomoć i potaknula povećanje proizvodnje i raspodjelu hrane kako bi se smanjila nestašica hrane u budućnosti. Ovaj sporazum

⁴⁰ Isto, str 301.

⁴¹ Isto, str 302.

⁴² Branko Petranović, Momčilo Zečević, *Jugoslavija 1918.-1988., Tematska zbirka dokumenata*, Izdavačka radna organizacija „RAD“, Beograd, 1988., str 998.

⁴³ Isto, str 1000.

omogućavao je Americi da bilo kad prekine pomoć koju je ovim sporazumom stavila na raspolaganje Jugoslaviji, a sporazum su potpisali u Beogradu, 6. siječnja 1951. godine, George Allen za Vladu SAD-a i Edvard Kardelj za Vladu FNRJ.⁴⁴

Godine 1951. započeli su i pregovori između Jugoslavije i predstavnika triju vlada; Ujedinjene Kraljevine Velike Britanije, Sjedinjenih Američkih Država i Republike Francuske. Na tim pregovorima dogovoreno je da će u drugom dijelu 1951. Jugoslaviji biti isplaćena novčana pomoć u iznosu od 50 milijuna dolara koje je trebala služiti za nabavku sirovina. Dio kojim je SAD sudjelovao koristio se iz Programa za obrambene svrhe i iznosio je 29,8 milijuna dolara, a Ujedinjena Kraljevina sudjelovala je s 4 milijuna funti što bi otprilike iznosilo 11,5 milijuna dolara. Francuska je odlučila sudjelovati pod uvjetom da dobije odobrenje francuskog parlamenta, s najmanjim iznosom od 2 milijarde franaka što je bilo oko 6 milijuna dolara.⁴⁵ Dok su ti pregovori trajali, potpisan je sporazum između vlada SAD-a i Jugoslavije o vojnoj pomoći. Tako je donesena odluka da će SAD nastaviti ili omogućiti slanje opreme i materijala po propisima koje će zajedno dogovoriti, a koji će biti usuglašeni s Poveljom Ujedinjenih naroda. Jugoslavija se obvezala da će pomoć koristiti samo kako bi unaprijedila ciljeve Povelje Ujedinjenih naroda te da neće bez odobrenja Vlade SAD-a pomoć u obliku opreme i materijala prenositi na neku drugu državu ili bilo kojeg službenika. Slično kao i u prethodnim sporazumima koje su ove dvije vlade potpisivale, Jugoslavija je trebala davati olakšice u proizvodnji i isporuci sirovina u SAD, ali tako da Jugoslavija ima dovoljno za domaću uporabu i za komercijalni izvoz.⁴⁶ Osim stavljanja na raspolaganje dinara američkoj vladi, bilo je potrebno i odobriti oslobađanje od carina i poreza na izvoz i uvoz imovine, proizvoda, materijala i opreme na teritorij Jugoslavije, ali to je vrijedilo i za sve druge zemlje koje bi primale vojnu pomoć od SAD-a. Osobama koje bi bile predstavnici Vlade Sjedinjenih Američkih Država u Jugoslaviji bile bi pružene različite olakšice, ali uvjet je bio da takvog osoblja bude što manje. Predstavnici SAD-a, tako su u Jugoslaviji djelovali u sklopu svog veleposlanstva i bili su pod nadzorom šefa diplomatske misije te su imali isti položaj kao ostalo osoblje veleposlanstva i uživali su diplomatski status. Vlada Federativne Narodne Republike Jugoslavije obećala je da će sudjelovati u unapređenju međunarodnih odnosa i održavanju svjetskog mira te da će održavati svoje obrambene snage u skladu sa

⁴⁴ Branko Petranović, Momčilo Zečević, *Jugoslavija 1918.-1988., Tematska zbirka dokumenata*, Izdavačka radna organizacija „RAD“, Beograd, 1988., str 1001.

⁴⁵ Isto, str 1003.

⁴⁶ Isto, str 1004.

svojim ekonomskim i političkim uvjetima.⁴⁷ Ovaj sporazum trebao je važiti godinu dana od dana potpisivanja, a prekinuti ga je mogla bilo koja strana. SAD je zadržao pravo da bilo kada može obustaviti svoju pomoć Jugoslaviji, ali se ipak navodi da će se vlade na bilo čiji zahtjev moći konzultirati oko predmeta iz sporazuma. Ovaj put sporazum iz studenog 1951. potpisao je sam Josip Broz Tito.⁴⁸

U Beogradu je sljedeće godine potpisan još jedan sporazum sa SAD-om o privrednoj suradnji kojim je trebala biti pružena pomoć Jugoslaviji ako ju zatraži, a Vlada SAD-a odobri. Jugoslavija se trebala i sama potruditi razviti privredne snage kako više ne bi morala biti ovisna o tuđoj pomoći. Što se tiče pomoći koju je SAD nabavljao za Jugoslaviju van svojih granica, trebalo je osigurati razumne cijene nabave kako bi dolari koji su bili na raspolaganju zemljama od kojih se roba nabavljala bili upotrijebljeni u skladu s dogovorima koje je Vlada SAD potpisivala s tim zemljama. Jugoslavija se sporazumom obvezala da će se roba koja je primljena kao pomoć koristiti u skladu s potpisanim sporazumom te da će se vršiti kontrola korištenja tih sredstava. Vlada Sjedinjenih Američkih Država mogla je iznijeti prijedloge kojima bi se unaprijedila poljoprivredna proizvodnja i industrija kako bi se s vremenom povećala proizvodnja prehrambenih artikala i obojenih metala. Isto tako, Jugoslavija je trebala osigurati stabilnost vlade i financijsku stabilnost te je trebala surađivati s ostalim zemljama koje primaju pomoć tako da bi omogućila razmjenu dobara i usluga odnosno da bi se razvila međunarodna trgovina.⁴⁹

2.3. Ekonomska situacija u Jugoslaviji

Nakon rata mnogi podaci o stanju države, posebice gospodarski pokazatelji, nisu bili dostupni javnosti, a osim toga način izrade i prikupljanje statističkih podataka o gospodarskom razvoju upućuju na dvojbenu pouzdanost. Situacija se popravila 1952. godine izlaskom statističkog časopisa *Indeks*, a nekoliko godina kasnije i izlaskom Statističkog godišnjaka. Usporedba Jugoslavije i ostalih zemalja nije bila moguća zbog različitih metodologija iskazivanja podataka. Osim toga za socijalističke zemlje često nije bilo podataka dostupnih javnosti, a uz to bile su i velike razlike u poimanju gospodarskih pojmova.⁵⁰ Jugoslavija je za glavnog pokazatelja gospodarskog razvoja uzimala bruto društveni proizvod

⁴⁷ Branko Petranović, Momčilo Zečević, *Jugoslavija 1918.-1988., Tematska zbirka dokumenata*, Izdavačka radna organizacija „RAD“, Beograd, 1988., str 1005.

⁴⁸ Isto, str 1006.

⁴⁹ Isto, str 1008.

⁵⁰ Zdenko Radelić, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. od zajedništva do razlaza*, Školska knjiga, Zagreb, 2006., str 224.

koji je pokrивao amortizaciju i narodni dohodak, ali ne i materijalne troškove.⁵¹ U gospodarstvu je bila teška situacija nakon 1948. godine, ali struktura industrijske proizvodnje do sredine pedesetih ostala je ista- usmjerena na tešku industriju koja je trebala proizvoditi strojeve za industrijske pogone.⁵² Ekonomija Jugoslavije bila je bazirana na poljoprivredi. Međutim, nije se često koristila mehanizacija te je 1948. godine proizvodnja žitarica pala na razinu prije rata. Procjenjuje se da je u to vrijeme u Jugoslaviji bilo oko 6000 traktora, ali ni intenzivnija mehanizacija koja bi zahtijevala veće potrebe za naftom i rezervnim dijelovima, ne bi bila od veće koristi jer je bilo loše stanje ruralnih puteva te malo obučениh radnika. U to vrijeme nastupila je i nestašica hrane (posebice ulja i masti) čiji je uzrok, prema Pavloviću ležao u velikom izvozu mesa i žitarica.⁵³

Što se tiče nafte, Jugoslavija je nakon rata proizvodila oko 40 000 tona dok su potrebe bile puno veće i to oko 400 000 tona te je taj problem trebao biti riješen prema petogodišnjem planu do 1951. godine. No, takav plan bilo je teško ostvariti jer je Jugoslavija trebala pribaviti veću količinu opreme, a uz to je trebala pustiti u rad rafineriju za preradu nafte. Ni to nisu mogli ostvariti bez uvozne opreme kojom bi opremili postrojenje. Problem nedostatka naftnih derivata povećao se nakon raskida sa sovjetskim blokom 1948. godine. Taj problem trebao je riješiti trgovački sporazum s Velikom Britanijom koji bi omogućio Jugoslaviji da osigura svoju potrebu za naftom.

Područje u kojem je došlo do rasta od 10 % odnosilo se na proizvodnju čelika, ali kako bi se ostvario petogodišnji plan od oko 760 000 tona, trebalo je uložiti u mehanizaciju što nije bilo moguće bez pomoći Zapada.⁵⁴ Ipak, Jugoslavija je imala dovoljno sredstava da se postupno poveća proizvodnja čelika, ali pod uvjetom da ta sredstva ne odu u vojnu industriju.

Jedna od sirovina koju Jugoslavija nije imala je koks. Naime, industrija prerade koksa iz kamenog ugljena bila je ovisna o uvozu te se za 1949. godinu trebalo uvesti 550 000 tona. Većina je trebala doći iz Poljske i Čehoslovačke, ali je Jugoslavija za svaki slučaj pristupila Komisiji za kameni ugljen Europskoj organizaciji za ekonomsku suradnju te je zatražila 50 000 tona. Tako bi u slučaju obustave uvoza iz Poljske i Čehoslovačke, (zbog sukoba između Tita i Staljina bilo je upitno hoće li te zemlje moći isporučiti koks zbog embarga kojeg je uveo Sovjetski Savez) Jugoslavija mogla zadovoljiti potrebe preko Komisije.

⁵¹ Isto, str 225.

⁵² Hrvoje Matković, *Povijest Jugoslavije*, Naklada P.I.P. Pavičić, Zagreb, 2003., str 331.

⁵³ Momčilo Pavlović, *Dokumenta CIA o Jugoslaviji*, Studije bezbednosti, Beograd, 2009., str 63.

⁵⁴ Isto, str 64.

Što se tiče ostalih metala, primjerice olovo, bakar i cink, proizvodnja se 1948. trebala približiti proizvodnji prije rata što pokazuje tablica 1.

<i>Proizvodnja u topionici</i>	<i>1939.</i>	<i>1940.</i>	<i>1948.</i>
Bakar	41 993	42 951	41 000
Olovo	10 652	32 949	28 000
Cink	4 182	4 989	5 000

Tablica 1. Prikaz proizvodnje metala prije i poslije rata⁵⁵

Kako bi se ostvarili petogodišnji planovi do 1951. trebalo je omogućiti veću proizvodnju bakra u rafinerijama, ali to nije bilo moguće zbog kapaciteta te je Jugoslavija morala uvoziti skupu opremu.⁵⁶ Gledajući opseg proizvodnje u svjetskom kontekstu i nije toliko značajan, ali je zato bio važan za Sovjetski Savez i zemlje koje su bile pod njegovim utjecajem. Upravo to je bila prilika Sovjetima da zastraše Jugoslaviju za prekid trgovačkih odnosa jer su oni imali najveću potražnju.

Proizvodnja energije povećala se nakon rata, ali oprema koju je Jugoslavija trebala morala se uvesti jer tvornice nisu mogle zadovoljiti sve potrebe.⁵⁷ Dio opreme uvezen je iz Italije i Švicarske, ali u to vrijeme Jugoslavija nije mogla dobiti svu opremu koju je trebala sa Zapada, pa nije ostvarena industrijalizacija koja je bila priželjkivana, ali proizvodnja električne energije nije znatno opala.

Jugoslavija je najviše izvozila drvenu građu i to najviše u Njemačku i Zapadnu Europu. Sve do raskida sa Sovjetskim Savezom, najveći dio izvoza išao je upravo tamo i u ostatak Istočne Europe, ali opremu je Jugoslavija nabavljala sa Zapada. Trgovačkim sporazumom iz 1949. dogovoreno je da će 80-90% drvene građe odlaziti u zemlje koje nisu pod sovjetskim utjecajem. Sporazumom koji je potpisan s Velikom Britanijom trebalo je isporučiti oko 50 % ukupnog izvoza.⁵⁸ Industrija koja nije ovisila o Sovjetima bila je tekstilna industrija koja se nastavila razvijati i nakon prekida suradnje.

Za vrijeme Drugog svjetskog rata u rudarstvu, industriji i građevinarstvu bilo je zaposleno oko 756 000 ljudi, ali problem je bio što je veliki dio radnika bio nekvalificiran u usporedbi sa zapadnim standardima. Godine 1948. povećan je broj radnika na 950 000, ali još uvijek je bilo

⁵⁵ Momčilo Pavlović, *Dokumenta CIA o Jugoslaviji*, Službeni glasnik, Beograd, 2009., str 65

⁵⁶ Momčilo Pavlović, *Dokumenta CIA o Jugoslaviji*, Službeni glasnik, Beograd, 2009., str 65.

⁵⁷ Isto, str 66.

⁵⁸ Momčilo Pavlović, *Dokumenta CIA o Jugoslaviji*, Službeni glasnik, Beograd, 2009., str 67.

vrlo malo kvalificiranih. Kako bi se mogla ubrzati industrijalizacija bilo je potrebno riješiti upravo taj problem. No, postojao je još jedan problem, a to je kupovina stvari koje su zapisane petogodišnjim planom, a ne prema potrebama koje imaju tvornice.⁵⁹ Što se tiče vanjske trgovine ukupan izvoz 1948. godine iznosio je oko 210 milijuna dolara te se približio maksimumu izvoznog potencijala, pa se pretpostavljalo da neće biti velikog pomaka 1949. Prije rata veliki dio izvoza išao je na Zapad, posebice u Njemačku dok je nakon rata najveći dio odlazio u sovjetski blok što je bilo i logično s obzirom na to da je nakon rata Jugoslavija blisko surađivala sa Sovjetskim savezom i ostalim zemljama satelitima. Jugoslavija je iz sovjetskog bloka uvozila najviše naftu, koks, kameni ugljen te opremu o čemu se u radu već govorilo.

Nakon prekida suradnje sa sovjetskim blokom uveden je potpuni embargo na naftu dok je isporuka ostalih uvoznih sirovine bila smanjena. Trgovina Jugoslavije i sovjetskog bloka se ipak nastavila, ali samo kako bi se zadovoljile osnovne ekonomske potrebe. Takva situacija omogućila je Jugoslaviji da veći dio izvoza usmjeri prema Zapadu jer bi tako dobili u zamjenu potrebnu opremu i strojeve, no ipak sve je ovisilo o olakšicama za izvoz. Kako bi se razvila trgovina sa Zapadom bilo je potrebno riješiti neke čimbenike kao što su nedostatak deviznih rezervi, obveze prema Zapadu o plaćanju zahtjeva vezanih za nacionalizaciju te smanjenje izvoza hrane kako bi se ublažila nestašica u Jugoslaviji. Jedan od problema bio je i nastavak izvoza na Istok.⁶⁰

⁵⁹ Isto, str 68.

⁶⁰ Isto, str 70.

3. Prihvatanje pomoći Sjedinjenih Američkih Država

Godine 1951. najgora situacija bila je u poljoprivredi, no ukidanjem obveznog otkupa povrća i mesa, seljaci su dobili priliku sami prodavati svoje proizvode na tržištu po cijenama koje će sami formirati. Prema izjavi ministra do te odluke nije se došlo na jednostavan način zato što je sustav prisilnog otkupa zakazao što je dovelo do toga da je poljoprivredna proizvodnja pala. Tada je broj krupne stoke smanjen za 11%, svinja za 10%, dok je broj ovaca smanjen za 2%. Nove mjere koje je vlada uvela bile su stavljanje potrošne robe i građevinskog materijala na raspolaganje seoskim trgovinama što je trebalo povećati proizvodnju. Zapad je u to vrijeme pomno pratio što se događa u jugoslavenskoj privredi i društvu jer su imali ekonomske interese, pa su ove mjere naišle na odobravanje.⁶¹ Nakon dvomjesečnog zasjedanja Tripartitnog komiteta koji se sastojao od SAD-a, Velike Britanije i Francuske, donesena je odluka o ekonomskoj pomoći Jugoslaviji, a trebala je iznositi oko 50 milijuna funti. Američki Kongres nije jednoglasno donio tu odluku jer je opozicija očekivala da će se dogovoriti s Jugoslavijom usklađivanje s načelima zapadne demokracije. U izvještaju kojeg je objavila administracija Marshallova plana navode se mogući problemi do kojih može doći u suradnji s Jugoslavijom što je rezultiralo ograničenju financiranja robe koju je koristila Jugoslavenska narodna armija. Tako nije isporučen novinski roto papir niti potrebne količine pamuka što je Jugoslavija smatrala iznimno bitnim.⁶²

3.1. Uvjeti za pomoć Zapada

Osim loše ekonomske situacije u Jugoslaviji, problem je bila glad te velika izdvajanja za modernizaciju vojske i obranu zemlje. No postavlja se pitanje koji su to bili motivi Zapada koji su presudili za suradnju s Jugoslavijom? Jedan od najvažnijih razloga bio je strateški položaj Jugoslavije te mogućnost SAD-a da se približi zemljama iza „željezne zavjese“.⁶³ Američka strana strpljivo je čekala priliku da joj se Jugoslavija obrati za pomoć. Za SAD je postojalo nekoliko opcija kako riješiti nastalu situaciju. Najradikalniju opciju zastupala je CIA koja je smatrala da se uz pomoć gerilaca treba srušiti Tito dok su Francuzi zastupali opciju u kojoj su se trebali praviti da se nije dogodilo ništa što bi promijenilo postojeću politiku. Posljednja opcija koja je bila i najbolje prihvaćena bila je prihvatiti titoizam kakav jest.

⁶¹ Darko Bekić, *Jugoslavija u Hlanom ratu*, Globus, Zagreb, 1988., str 322.

⁶² Darko Bekić, *Jugoslavija u Hlanom ratu*, Globus, Zagreb, 1988., str 323.

⁶³ Ljubodrag Dimić, *Jugoslavija i Hladni rat*, Arhipelag, Beograd, 2014., str 15.

No pojavio se problem kako uvjeriti narod da Zapad, kojeg se prikazivalo kao prijatnija, više nije loš.⁶⁴

Dakle, što je Tito zapravo želio od Zapada? Tito je želio dobiti vojnu i ekonomsku pomoć, ali nije želio da se Zapad previše miješa u unutrašnju i vanjsku politiku Jugoslavije. S druge strane iako ga je napeta situacija sa Sovjetskim Savezom natjerala da zatraži pomoć nije se smio previše osloniti na Zapad kako ne bi izgubio podršku starijih komunista. Tako je Tito na neki način branio marksizam, a u isto vrijeme prkosio Kremlju. No, trebao je biti i svjestan da iako će mu Zapad pomoći da oni ne gledaju komunističku diktaturu pozitivno. Jugoslavija se nadala prednostima zbog članstva u NATO savezu, ali Tita je zabrinjavala činjenica da bi se punopravnim članstvom povećala mogućnost miješanja Zapada u unutrašnju politiku. U daljnjim pregovorima Jugoslavija je tražila veće sudjelovanje u NATO savezu i nije željela staviti svoju vojsku pod zapovjedništvo stranaca. Ono što je predstavljalo problem za bližu suradnju Jugoslavije i Zapada bio je Trst i antikatolička politika. Titu je smetalo što je Italija pokušala utjecati na Zapad da bi se obustavila vojna i ekonomska pomoć Jugoslaviji. Riješiti problem Trsta nije bilo jednostavno, ali se nastojalo da se poboljšaju odnosi kako ne bi bilo zapreka prema suradnji sa Zapadom.⁶⁵

U Beogradu je donesena odluka da u slučaju napada SSSR-a prema bilo kojoj zapadnoj zemlji, Jugoslavija ne smije ostati neutralna jer ima moralnu obvezu prema Europi.⁶⁶ Tita je mučilo to što ga je Zapad tražio da brine o učinkovitosti ulaganja te o ostvarivanju socijalnih i programskih ciljeva. Tražili su restrukturiranje privrede od vojne i teške industrije na laku, orijentaciju na izvoz te na proizvodnju hrane. Isto tako, zahtijevali su napuštanje kolektivizacije, smanjenje uvoza opreme te da se pri svakom budućem zaduživanju Jugoslavija mora konzultirati sa SAD-om i Velikom Britanijom. Tito je bio svjestan da pravi razlog pomaganja Zapada leži u ideološkom i vojnom nadmetanju, dominaciji SSSR-a u istočnoj Europi te strahom od prodora na Zapad. Jugoslavija je prema tome imala ulogu ojačati jugoistočno krilo NATO-a.⁶⁷ U razdoblju od 1952.-1954. Tito je smatrao da bi se suradnjom s Turskom i Grčkom koje su bile članice NATO saveza, približio Zapadu, ali bi ostao vjeran izvornom komunizmu. U pregovorima jugoslavenskog vrha i generala Tomasa Hendija pokazalo se kako Zapad ne bi bezuvjetno branio Jugoslaviju od napada SSSR-a ako ne pristupi NATO savezu. Sve je to prisililo partijski vrh da surađuje sa zemljama koje su

⁶⁴ Tvrtko Jakovina, *Američki komunistički saveznik*, Profil, 2003., str 261.

⁶⁵ Momčilo Pavlović, *Dokumenta CIA o Jugoslaviji*, Službeni glasnik, Beograd, 2009., str 102.

⁶⁶ Ljubodrag Dimić, *Jugoslavija i Hladni rat*, Arhipelag, Beograd, 2014., str 72.

⁶⁷ Isto, str 74.

imale različite političke sisteme. Jugoslavija je tako 1953. godine u veljači, potpisala Ugovor o prijateljstvu i suradnji s Grčkom i Turskom. Kako Moskva nije pokazivala da želi promijeniti politiku prema Jugoslaviji, Tito je odlučio povezati balkanske saveznike koji su bili članovi NATO-a te bi on tako izbjegao formalni dogovor sa savezom.⁶⁸

3.2. Amerikanizacija u kulturi

Film je imao vrlo važnu ulogu u stvaranju percepcije naroda o životu u Americi te je pružao uvid u raskoš američkog društva. Amerikanci su shvaćali da je film dostupan velikom broju ljudi te da ga može koristiti u propagandne svrhe.⁶⁹ U razdoblju Hladnog rata i to samo od 1948.-1954. godine snimljeno je više od četrdeset antikomunističkih filmova. Teme takvih filmova bile su komunističke zavjere, sovjetski špijuni i slično, koje su stvarale paniku u narodu. Međutim, takvi filmovi se nisu sviđjeli širokim masama, pa su se okrenuli holivudskim produkcijama.⁷⁰ Takvi filmovi holivudske produkcije prikazivali su „američki san“, pa su ljudi iza željezne zavjese imali priliku vidjeti u kakvoj raskoši žive Amerikanci to jest imali su priliku vidjeti bogate prodavaonice, kuće s bazenima, hladnjake, automobile itd.⁷¹ Američki film bio je prisutan i u vrijeme Kraljevine Jugoslavije kada je izlazio časopis *Hollywood* te je u to vrijeme uvezeno oko 500 američkih filmova. Okrenutost američkom filmu zastala je u vrijeme nakon Drugog svjetskog rata kada je Jugoslavija blisko surađivala sa Sovjetskim Savezom te je nastupila sovjetizacija društva, pa tako i filma.⁷²

Nakon sukoba Tito-Staljin 1948. godine počela je opadati posjećenost sovjetskim filmovima, dok je prijelomna godina bila 1950. kada u Jugoslaviju nije uvezen niti jedan sovjetski film.⁷³ Jedan od prvih filmova uvezenih iz Amerike koji je doživio uspjeh bio je film *Bal na vodi* kojeg je u razdoblju od šest mjeseci pogledalo oko 333 000 ljudi. Taj film postao je najgledaniji film, a predstavljao je bijeg od svakodnevnog života i upoznavanje s američkim bogatim načinom života prepunim materijalnim obiljem.⁷⁴ Važan korak za daljnje širenje američkog filma na ova područja bio je dolazak predsjednika Udruženja filmskih producenata i distributera Amerike- Erica Johnstona u Beograd 1952. godine te je tada dogovoreno potpisivanje IMG (Information Media Guranty) programa između Federativne Narodne Republike Jugoslavije i Sjedinjenih Američkih Država. Taj program omogućio je

⁶⁸ Ljubodrag Dimić, *Jugoslavija i Hladni rat*, Arhipelag, Beograd, 2014., str 75.

⁶⁹ Radina Vučetić, *Koka kola socijalizam*, Službeni glasnik, Beograd, 2012., str 80.

⁷⁰ Isto, str 82

⁷¹ Isto, str 83.

⁷² Isto, str 84

⁷³ Isto, str 86.

⁷⁴ Isto, str 87.

uvoz američkog filma po izrazito niskim cijenama što je doprinijelo prevladavanju američkih filmova u kinima pedesetih godina. U razdoblju od 1952.- 1956. uvezeno je 325 filmova iz SAD-a, a iz SSSR-a samo 33.⁷⁵ Naravno, nisu svi američki filmovi dobili odobrenje za prikazivanje, a o tome je odlučivala posebna komisija koja se bavila cenzurom filma. Još 1946. osnovana je Cenzorna komisija koja je kasnije preimenovana u Komisiju za pregled filmova, a 1953. godine dobila je naziv Savezna komisija za pregled filmova. Sve komisije imale su zajedničke kriterije prema kojima se donosila odluka o prikazivanju, pa se tako nisu smjeli prikazivati filmovi „čija je sadržina upravljena protiv društvenog ili državnog uređenja Jugoslavije, protiv mira i prijateljstva među narodima ili protiv čovečnosti; čija sadržina vređa čast i ugled naroda Jugoslavije ili drugih naroda ili čija sadržina vređa javni moral ili štetno utiče na vaspitanje omladine“. Veliki utjecaj na formiranje kriterija imali su ideološki stavovi, pa su tako bile zabranjene teme crkve i religije, građanskih prava, demokracije i slično dok je promjena jugoslavenske vanjske politike utjecala na prikazivanje filmova iz takozvanih neprijateljskih zemalja.⁷⁶

Prevlast američkog filma bila je očigledna što je Jugoslaviji koristilo jer se pokazalo da se jedna socijalistička zemlja koja ima komunističku ideologiju priklonila željama gledatelja i samom tržištu dok je uvoz filmova iz istočne Europe bilo ispunjavanje kvota kako bi se uspjela održati ravnoteža između Istoka i Zapada. Isto tako, američki filmovi bili su isplativiji jer im je cijena bila oko 4000 dolara, a zarada od prikazivanja čak 20 puta veća za razliku od istočnoeuropskih filmova koji su bili skuplji, a nisu donosili nikakvu zaradu.⁷⁷ Kroz američke filmove razvio se i kult zvijezda što se najviše moglo uočiti kroz časopise koji su pisali o njima i to ponajviše *Filmski svet*.⁷⁸ Čitaoci su sve više tražili fotografije glumaca, podatke o njihovom životu, a među njima su najpoznatiji bili: Marlon Brando, Elizabeth Taylor, John Wayne itd.⁷⁹ Najveću popularnost imali su vesterni, pa je po tom modelu rađen i prvi igrani film Žike Mitrovića, *Ešalon doktora M.* iz 1955. godine čija se radnja odvijala na Kosovu.⁸⁰ Utjecaj vesterna bio je izrazito velik i na djecu koja su se uz igrice partizana i Nijemaca, počeli igrati kauboja i Indijanaca. Među djecom pojavile su se druge američke igre poput „indijanske vatre“, hula hopa, različitih brojalica što je pokazivalo da je amerikanizacija

⁷⁵Radina Vučetić, *Koka kola socijalizam*, Službeni glasnik, Beograd, 2012, str 89.

⁷⁶ Isto, str 96.

⁷⁷ Isto, str 104.

⁷⁸ Isto, str 111.

⁷⁹ Isto, str 112.

⁸⁰ Isto, str 133.

obuhvatila i najmlađe.⁸¹ Kao najbolji primjer uzima se strip Pajo Patak u kojem je glavni lik uvijek uživao u čarima potrošačkog društva, a nije ništa radio. Tako se u Patkogradu vozilo samo najbolje automobile, a Pajo Patak je imao brda dolara i zlata. Amerikanci nisu krili ulogu Paje Patka da promovira takozvani američki san, a u Jugoslaviji se pojavio 1951. godine.⁸² Jedan od najpoznatijih simbola amerikanizacije bila je Coca Cola koja je predstavljala ekonomsku i političku demokraciju, kulturološki fenomen i naravno, sredstvo propagande. Na europsko tržište probila se za vrijeme Drugog svjetskog rata kada su u pogon stavljene 64 tvornice koje su trebale isporučivati ovaj napitak vojnicima dok se u Jugoslaviji pojavila šezdesetih godina.⁸³

3.3. Gospodarska i ekonomska pomoć Zapada

Tito nije imao puno povjerenje ni Zapada niti Istoka, ali je zato imao dobru pregovaračku poziciju koja mu je bila potrebna jer je ovisio o vanjskoj politici kojom je trebao održati privredu na nivou. Jugoslavija je bila svjesna da SAD želi ostati izvan sovjetskog bloka što joj je pomoglo pri uvozu velikih količina pšenice bez kojih se ne zna kako bi se prehranilo stanovništvo.⁸⁴ Predugovori za žitarice su potpisani 1953. godine zbog velike suše, a kako bi se potaknula poljoprivredna proizvodnja, cijene žitarica su za 1954. godinu porasle. Seljaci su dobili priliku podići kredit kako bi mogli kupiti sjeme, gnojivo i strojeve, ali se vrlo mali broj prijavio. Djelomično je slabi odaziv bio zbog birokracije, ali i zbog sumnje u istinske namjere režima. Uveden je i katastarski porezni sustav koji je trebao zamijeniti opterećujuće poreze na seoska imanja. Najavljivale su se i velike investicije kako bi se poboljšalo iskorištavanje zemljišta i uzgoj stoke. Iako je velika suša prisilila na uvoz pšenice iz SAD-a, 1954. je ipak došlo do povećanja proizvodnje duhana, ali i ostalih usjeva. Bez obzira na obećavane investicije u poljoprivredi, seljaci su se oslanjali na svoja novčana sredstva iako je poljoprivreda bila grana koja je donosila najviše novaca u Jugoslaviji.⁸⁵

Još od vremena nakon Drugog svjetskog rata u poljoprivredi se nastojala provoditi takozvana planska privreda koja je propisivala svakom pojedincu koliko će čega proizvoditi na svojoj zemlji. Oni koji nisu ništa zasijali, njihovu bi zemlju obradila država koja je nakon toga imala pravo na cijeli urod. Propisi o otkupu su u početku vrijedili za jednu godinu, ali od 1947. godine to je postalo relativno trajno. Seljak je tim propisima na neki način bio odvojen

⁸¹ Radina Vučetić, *Koka kola socijalizam*, Službeni glasnik, Beograd, 2012, str 307.

⁸² Isto, str 310.

⁸³ Isto, str 329.

⁸⁴ Momčilo Pavlović, *Dokumenta CIA o Jugoslaviji*, Službeni glasnik, Beograd, 2009., str 111.

⁸⁵ Isto, str 115.

od svoje zemlje i uroda što je rezultiralo smanjenjem proizvodnje na prirodni nivo. Porezi su bili veliki, pa je tako seljak koji je imao prihod od oko 50 000 dinara plaćao porez u iznosu od 18 000 dinara dok je seljak koji je imao prihod od 16 000 dinara, plaćao samo 435 dinara poreza. Takve mjere su bogate seljake destimulirali za proizvodnju dok su siromašniji poboljšali svoj materijalni položaj, pa su odbijali otići u industriju iako je tamo potražnja bila veća. Državne vlasti vršile su sve veću prisilu na seljake što je dodatno pogoršavalo odnose, a posebice nakon Rezolucije Informbiroa. Tih godina došlo je do velikog zapošljavanja u društvenom sektoru i to oko 900 000 ljudi, a industrija je zahtijevala sve više sirovina, pa su tako poljoprivreda i seljaci postali veliki problem.⁸⁶ Na trećem plenumu Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije analizirala se postojeća situacija te je donesena odluka o kolektivizaciji sela, pa se tako već 1949. godine broj seljačkih zadruga povećao na 6238, a sljedeće godine na 6913. Od kolektivizacije se ipak odustalo unatoč brojnim ulaganjima, pa je tako pao i broj seljačkih zadruga i sve se vratilo na prvobitno stanje.⁸⁷

Industrijska proizvodnja doživjela je veliki uspon jer je povećana osobna potrošnja i izvoz što je doprinijelo ekonomskoj situaciji Jugoslavije. Tijekom 1954. povećala su se ulaganja u robu široke potrošnje i poljoprivrednu proizvodnju, što je trebalo potaknuti osobnu potrošnju koja je u Jugoslaviji bila među najnižima u Europi te ostvarenje ciljeva SAD-a o povećanju životnog standarda. Zbog programa decentralizacije odgovornost za poslovanje i učinkovitost industrije pala je na upravni odbor što je rezultiralo pritiskom na poduzeća da sposobnim upraviteljima daju i veće plaće. Kako bi se ipak smanjila moć poduzeća u donošenju ekonomskih odluka, uvedene su komune koje su trebale ostvariti veću kontrolu nad ekonomskim i društvenim prilikama.⁸⁸ Trgovačke veze koje je Jugoslavija uspostavila tijekom 1954. s Bliskim istokom, Južnom Amerikom i zemljama iza željezne zavjese dovelo je do razvoja trgovine iako je Zapad smatrao bilateralnu trgovinu kao slabu točku. Sporazumi su prvo bili potpisani s Rusijom i Mađarskom i njima se trebala prodavati roba koja nije imala budućnost na zapadnoeuropskom ili američkom tržištu. Poslovanjem s Česima nestali bi problemi Jugoslavije sa sirovinama i platnim bilancom. Poboljšana je i kontrola nad kretanjem sirovina uvodeći procedure koje su bile slične onima iz zapadnih zemalja, pa je tako opao broj prijavljenih prekršaja.⁸⁹

⁸⁶ Pero Morača, Dušan Bilandžić, Stanislav Stojanović, *Istorija Saveza Komunističke partije Jugoslavije- kratak pregled*, Izdavačko preduzeće „Rad“, Beograd, 1977., str 197.

⁸⁷ Isto, str 198.

⁸⁸ Isto, str 114.

⁸⁹ Momčilo Pavlović, *Dokumenta CIA o Jugoslaviji*, Službeni glasnik, Beograd, 2009., str 116.

Još jedna ključna stvar za Jugoslaviju, bar što se tiče ekonomske situacije, bilo je ublažavanje rokova za otplatu dugova. Tako se rok za otplatu dugova s dvije do tri godine povećao na sedam godina što je značilo da se smanjuje obveza otplate za 25-30 milijuna dolara godišnje. Svi ti ekonomski trendovi pokazali su napredak u ostvarenju ciljeva SAD-a u Jugoslaviji.⁹⁰ Od kako je osnovan program za ekonomsku pomoć, sredstva Jugoslavije i SAD-a koriste se za izgradnju obrane i jačanja nacionalne nezavisnosti. Po svim pokazateljima ispostavilo se da su ciljevi ostvareni jer je došlo do povećanja trgovine i životnog standarda stanovništva, a otplata dugova je bila olakšana. Jugoslavija je za sve programe izdvajala oko 50 % bruto nacionalnog dohotka dok je pomoć SAD-a pridonijela programu obrane, ali i ostvarivanju ostalih ciljeva. Prvobitno se ulagalo u industriju što je trebalo rezultirati povećanjem proizvodnje, ali i obučenosti radnika dok se kasnije počelo ulagati u poljoprivredu.⁹¹ Tako je Jugoslavija od izbacivanja iz Kominforma i okretanja prema Zapadu 1950. godine dobila više od 700 milijuna dolara kao poklon, a još milijardu dolara su dobili za vojnu pomoć.⁹² Od tog iznosa čak 360 milijuna dolara bila je pomoć iz SAD-a, a postojala je opcija odobravanja još 140 milijuna dolara.⁹³

⁹⁰ Isto, str 117.

⁹¹ Isto, str 118.

⁹² Isto, str 127.

⁹³ Isto, str 137.

4. Potrošačko društvo Jugoslavije na američki način

Povijest potrošačkog društva potječe još iz osamnaestog i devetnaestog stoljeća iako se uspon u Europi povezuje s amerikanizacijom europske ekonomije. U dvadesetom stoljeću Amerika je preuzela glavnu ulogu u konzumerizmu te je postala svjetski vođa. U Europi je došlo do potrošačkog procvata nakon Drugog svjetskog rata kada se usmjeravalo ljude na odmor i konzumaciju u slobodnom vremenu, a sve je bilo povezano s američkom robom. Tako su formirane želje pojedinaca preko američkog sustava vrijednosti. Potrošačko društvo doživjelo je vrhunac za vrijeme pedesetih i šezdesetih godina, pa je tako i Jugoslavija ostala u sredini između bogatog Zapada i siromašnijeg Istoka.⁹⁴ Takav američki potrošački model imao je veliku ulogu u hladnoratovskom okruženju jer se upravo preko američke robe mogla vršiti amerikanizacija svijeta.⁹⁵

4.1. Razdoblje obnove i gospodarskog rasta nakon Drugog svjetskog rata

Europa je u Drugi svjetski rat ušla puno slabija nego u Prvi svjetski rat, ali je zato oporavak bio puno brži. Veliku ulogu imale su Sjedinjene Američke Države koje su davale veliku pomoć te time potvrdile svoju nadmoć nad ostalim državama. Kako su troškovi obnove bili veliki, a uz to je bila nepovoljna platna bilanca, zemlje Europe nisu bile u mogućnosti dolarima platiti za uvoz različitih proizvoda. U to vrijeme najviše se izdigla UNRRA- United Nations Relief and Rehabilitation Administration (Uprava Ujedinjenih naroda za pomoć i obnovu) koja je u roku od četiri godine isplatila tri milijarde dolara pomoći. Nakon 1948. godine, pa sve do 1951. godine pomoć je nastavio pružati ERP- European Recovery Programme odnosno Marshallov plan, ali je bilo obuhvaćeno samo šesnaest zemalja koje nisu bile pod sovjetskim utjecajem.⁹⁶ Oporavak zemalja ovisio je o pretrpljenim ratnim štetama, ali i o stanju država prije ulaska u rat. To razdoblje obnove bilo je veliki uzlet brojnih zemalja, a tomu je pridonijela proizvodnja robe široke potrošnje s čime je u Europi započeo Zapadnonjemački Wirtschaftswunder. U cijeloj Europi nastojale su se omogućiti veće plaće, kraće radno vrijeme što bi dovelo do visokih stopa zaposlenosti te bolje zdravstvene i socijalne zaštite. Kako bi se što uspješnije došlo do postavljenih ciljeva, brojne zemlje odlučile su uvesti ekonomsko planiranje. Naravno, postojale su velike razlike između takvih

⁹⁴ Radina Vučetić, „Potrošačko društvo po američkom modelu (jedan pogled na jugoslavensku svakodnevicu šezdesetih)“, *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 44, No.2, Zagreb, 2012., str 278.

⁹⁵ Isto, str 279.

⁹⁶ Igor Duda, *U potrazi za blagostanjem- o povijesti dokolice i potrošačkog društva u Hrvatskoj 1950-ih i 1960-ih*, Srednja Europa, Zagreb, 2014., str 39.

planova u zapadnoj i istočnoj Europi jer je istočna Europa imala planove po sovjetskom modelu koji su se razlikovali od zapadnih po trajanju i ideologiji.⁹⁷

U početku se smatralo da se socijalistički model pokazao boljim jer su zemlje koje su zastupale takav model imale lošiju situaciju na samom početku, pa im se početni uspjeh činio puno važniji. Gospodarski razvoj ipak je pokazao da početni zanos i nije tako dobar jer je životni standard rastao vrlo sporo naspram industrije. Problem je bila osobna potrošnja koje praktički da i nije bilo jer se dohodak ulagao u tešku industriju, a robe široke potrošnje i nije bilo, pa je vladala nestašica hrane. Takva situacija dovela je do toga da se na hranu moralo čekati u redovima dok se roba nabavljala na crnom tržištu.⁹⁸ Najveći problem u socijalističkim zemljama bila je nemogućnost razvoja masovnog potrošačkog društva jer nisu imali raznovrsnu robu koju bi mogli ponuditi tržištu. Iznimku je činila Jugoslavija koja se nalazila u samoj sredini između bogatog društva na zapadu i siromašnijeg na istoku. Zbog sukoba Sovjetskog Saveza i Sjedinjenih Američkih Država, Sovjeti nisu željeli priznati nadmoć SAD, pa su se tako i ostale socijalističke zemlje protivile amerikanizaciji. Ipak, takav stav u praksi nije dugo trajao, pa su socijalističke zemlje od kasnih pedesetih godina zbog svog opstanka, prihvaćale potrepštine iz kapitalizma. Život kakav su vodili američki građani podrazumijevao je kuće sa spavaćim i dnevnim sobama, kupaonicom te blagovaonicom i kuhinjom u kojoj su se nalazili moderni kućanski aparati. Takav je život u europskim državama bio nezamisliv, pa osim što većina kućanstava nije imala vodovod, o kućanskim aparatima moglo se samo sanjati jer da bi si mogli tako nešto priuštiti, prosječna obitelj morala bi podići kredit.⁹⁹

4.2. Zagrebački velesajam- mjesto upoznavanja „američkog sna“

U socijalističkim zemljama, pa tako i u Jugoslaviji, nastojalo se građanima omogućiti hranu i odjeću, ali to nije značilo da će biti dobre kvalitete i da će biti izbora. Da bi se došlo do određenih proizvoda čekalo se u redovima, a ponekad bi sve ostalo u mašti jer se do nekih proizvoda nije moglo doći.¹⁰⁰ U razdoblju od 1955. godine pa nadalje, došlo je do osamostaljivanja jugoslavenske privrede od državne administracije što je otvorilo put ugodnijem životu te su se građani okrenuli proizvodnji robe široke potrošnje i lakoj industriji. Jugoslavenski privredni rast izdigao se među najveće u svijetu zbog toga što je godišnji rast

⁹⁷ Igor Duda, *U potrazi za blagostanjem- o povijesti dokolice i potrošačkog društva u Hrvatskoj 1950-ih i 1960-ih*, Srednja Europa, Zagreb, 2014., str 40.

⁹⁸ Isto, str 41.

⁹⁹ Isto, str 43.

¹⁰⁰ Radina Vučetić, „Potrošačko društvo po američkom modelu (jedan pogled na jugoslavensku svakodnevicu šezdesetih)“, *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 44, No.2, Zagreb, 2012., str 279.

proizvodnje iznosio 9,5 %, a privatna potrošnja dosegla je čak 10 %. Bez obzira na privredni rast koji je ostvarila, Jugoslavija je prema stupnju razvijenosti bila pri dnu ljestvice u Europi jer su se druge europske zemlje razvijale puno brže i uspješnije. Prema američkom viđenju, Jugoslavija je bila u lošoj ekonomskoj situaciji jer je nezaposlenost bila u porastu kao i vanjski dugovi. Prosječna plaća u Jugoslaviji bila je 53 dolara mjesečno, a uz to su rasle cijene hrane, pa je tako za godinu dana došlo do poskupljenja od 30 % dok je cijena luksuznijih namirnica porasla za 100 %. Privredni rast rezultirao je povećanjem broja kućanskih uređaja poput štednjaka, hladnjaka, perilica rublja, televizora i sl.¹⁰¹ U sklopu uspona potrošačkog društva ta situacija služila je kao propaganda što se posebice uočavalo sudjelovanjem zemalja na sajmovima i različitim izložbama.¹⁰²

Upravo prikaz Amerike u kojoj ljudi žive lagodno uz obilje novih automobila i kućanskih aparata te dobro opremljenim stanovima stekao je veliku naklonost u svijetu, pa je predsjednik Dwight Eisenhower odlučio da Amerika posjećuje što veći broj sajmova. Poznati sajmovi na kojima je Amerika sudjelovala bili su sajam u Berlinu te sajam u Moskvi što je za ono vrijeme bio veliki iskorak s obzirom na međusobnu politiku Amerike i Sovjetskog Saveza.¹⁰³ Još jedan sajam koji je bio od velike važnosti, bio je onaj u Zagrebu. Na Zagrebačkom velesajmu, Sjedinjene Američke Države su prvi put sudjelovale 1955. godine kada je upravo američki paviljon s izložbom „Atomi za mir“ privlačio najviše ljudi. Od tada SAD sudjeluje svake godine na Zagrebačkom velesajmu, a najpopularnije izložbe bili su „Samousluga SAD“ iz 1957. godine i „Poljoprivreda SAD“ iz 1964. godine. Upravo na izložbi „Samousluga SAD“, građani Jugoslavije imali su priliku vidjeti najmodernije poljoprivredne strojeve, Coca-Cola aparate, automate za slatkiše i cigarete, televizore, perilice itd. Najzanimljiviji dio izložbe bio je supermarket koji je pokazivao kako se u Americi ugodno i jednostavno kupuje.¹⁰⁴

Zagrebački velesajam nije iskoristio samo SAD za propagandu već i Jugoslavija kako bi pokazala vanjskopolitičku poziciju. Na sajmu je sudjelovao Istok i Zapad te nesvrstani. Ipak, najveću pozornost na sajmu dobila je fotografija na kojoj Tito, zajedno s Jovankom razgledava kapsulu Apollo 8. Tita je na sajmu dočekaao američki ambasador te direktor

¹⁰¹ Radina Vučetić, „Potrošačko društvo po američkom modelu (jedan pogled na jugoslavensku svakodnevicu šezdesetih)“, *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 44, No.2, Zagreb, 2012., str 280.

¹⁰² Isto, str 282.

¹⁰³ Isto, str 283.

¹⁰⁴ Isto, str 285.

Informativne službe SAD.¹⁰⁵ Amerikanci su na sajmovima prezentirali „slobodu“ koja se očitovala kroz višak slobodnog vremena koju su ljudi ostvarivali kroz mnogobrojne kućanske aparate. Takav način propagande nije se odvijao direktno već kroz film, jazz, apstraktni ekspresionizam, samoposluge i slično, što je trebalo služiti osvješćivanju ljudi kako bi uvidjeli kako njihov svakodnevni život može izgledati.¹⁰⁶ Model američke samoposluge u Jugoslaviji bio je svojevrsan način amerikanizacije jer je upravo kupovina u samoposlugama postala dominantan način kupovine u drugoj polovici dvadesetog stoljeća. Samoposluge su nudile izbor, pa su tako kupci bili zadovoljniji i trošili su sve više novca što je bilo idealan prikaz američkog načina života.¹⁰⁷ Prva samoposluga u jugoistočnoj Europi upravo je otvorena u Jugoslaviji 1956. godine u mjestu Ivancu kod Zagreba dok je samoposluga u Zagrebu otvorena 1957. godine na Ilici.¹⁰⁸

Osim samoposluga, amerikanizacija se odvijala i preko TV ekrana iako to nije smjelo biti jasno vidljivo. Jugoslavenska radio-televizija nesvjesno je provodila propagandu u korist Amerike dajući puno prostora američkim filmovima i serijama. Prvi eksperimentalni jugoslavenski televizijski program emitirala je Televizija Zagreb 1956. godine na Dan republike, kada je vlast to odmah iskoristila za prezentiranje svojih uspjeha u državi i društvu što sigurno nije bilo slučajno.¹⁰⁹ Gledanje televizije postalo je glavna aktivnost ukućana, a program se sastojao od izvještaja s radnih akcija, Titovih putovanja, ali i zabavnih emisija domaće produkcije te američkih filmova i serija koji su bili na programu odmah iza domaćeg programa. Upravo američki filmovi i serije zauzeli su prvo mjesto gledanosti i to ispred Dnevnika i prijenosa sportskih događaja. S obzirom na to, američki filmovi i serije korišteni su kako bi namamili građane da dok čekaju svoju omiljenu seriju, odgledaju neki informativnu emisiju s obzirom na to da se televizija gledala od predvečeri do odlaska na spavanje.¹¹⁰

Još jedan oblik amerikanizacije očitovao se kroz modu. Tako se moda 1955. na dalmatinskoj rivi opisuje kao amerikanizirana, pa su svi nosili košulje koje su na sebi imale palme, razne natpise i slično. Zahvaljujući paketima koji su dolazili iz Amerike, modnim časopisima i kopiranju uzora iz filmova, pedesetih godina u jugoslavenskoj modi bio je prisutan američki utjecaj. Kasnije sve više dolazi do utjecaja sa Zapada, posebice iz Velike

¹⁰⁵ Radina Vučetić, *Koka kola socijalizam*, Službeni glasnik, Beograd, 2012, str 362.

¹⁰⁶ Isto, str 364.

¹⁰⁷ Isto, str 365.

¹⁰⁸ Isto, str 366.

¹⁰⁹ Isto, str 381.

¹¹⁰ Isto, str 384.

Britanije, Francuske i Italije. Kako je bilo na Zapadu tako se i u Jugoslaviji probudila želja za kupovinom pa se krajem pedesetih išlo u kupovinu u Graz, Solun, ali najviše u Trst. Najtraženiji proizvod iz Trsta postale su farmerice koje su se kupovale u velikim količinama i preprodavale, a tko nije imao priliku otići u Trst kupovao ih je u komisijama (trgovinama koje su prodavale robu iz inozemstva).¹¹¹ Farmerice su predstavljale slobodu, ali i statusni simbol, pa su tako najpoželjniji modeli bili „Lee“ i „Levis“.¹¹²

4.3. Sužavanje odnosa Jugoslavije i Zapada

Tijekom 1955. godine došlo je do slabljenja „savezničkih“ odnosa Jugoslavije i zapadnih sila što se može pratiti preko odnosa sa saveznicima iz Balkanskog pakta (Grčka i Turska) te sa zapadnim silama (Sjedinjene Američke Države). U pitanju nisu bile teškoće koje se ne mogu riješiti već jednostavno nova orijentacija jugoslavenske vanjske politike koja se usmjerila na novooslobođene zemlje Azije i Afrike. To je vodilo poboljšavanju odnosa sa Sovjetskim Savezom na čijem se čelu, nakon Staljinove smrti, nalazio Hruščov. U Beogradu, 1954. godine iznesen je stav o kolonijalnom pitanju što se posebice odnosilo na Francusku i Veliku Britaniju.

Što se tiče Sjedinjenih Američkih Država, Jugoslaviji je smetala nova američka administracija koja je prakticirala otvorenu antikomunističku i hladnoratovsku politiku iako u bilateralnim odnosima nije došlo do nikakvih teškoća, pa je 1954. godine nastavljen program ekonomske i vojne pomoći. Ubrzo je odobrena i nova pomoć u obliku hrane, ali Jugoslavija se sve teže nosila s vraćanjem prethodno uzetih zajmova.¹¹³ Jugoslavija se nije ugodno osjećala u zapadnom svijetu jer nije mogla ponuditi dovoljno kvalitetnu, ali ni količinski konkurentnu robu, pa je postajalo sve teže, gotovo nemoguće vraćati zajmove koji su dobiveni od 1950. godine. U situaciji u kakvoj se nalazila Jugoslavija trebalo je uzeti nove zajmove za razdoblje od pet godina, što je Amerikancima bilo neprihvatljivo jer oni nisu željeli usvojiti dugoročan program privrednog razvoja Jugoslavije. Oni su svoju pomoć nudili na kratkoročnoj osnovi kao što je primjerice 1954. godine bila glad. Takvim potezima željeli su osigurati ovisnost Jugoslavije o zapadnim silama, odnosno nastojali su osigurati njen vojni potencijal u slučaju sukoba sa Sovjetskim Savezom. Jugoslavija je podnosila takvu situaciju sve dok je postojala

¹¹¹ Radina Vučetić, *Koka kola socijalizam*, Službeni glasnik, Beograd, 2012, str 337.

¹¹² Isto, str 339.

¹¹³ Darko Bekić, *Jugoslavija u Hlanom ratu*, Globus, Zagreb, 1988., str 735.

opasnost sovjetskog napada, ali nakon smrti Staljina i uspona Hruščova nastojala se smanjiti uloga i značaj Zapada.¹¹⁴

Jugoslavija nije bila zadovoljna svojom bliskom suradnjom sa Zapadom, a vlast je smatrala da je Zapad mjesto gdje će Jugoslaviju iskorištavati.¹¹⁵ Pri primitku brzojava u kojem je prevedena Beogradska deklaracija¹¹⁶, američki veleposlanik Riddleberger i turski veleposlanik Sadi Kavur ocijenili su Deklaraciju „nezadovoljavajućom“. U Beogradskoj deklaraciji Jugoslavija je poduprla kinesko presezanje na Tajvanu te se obvezala na bolju suradnju sa Sovjetima.¹¹⁷ Normalizacijom odnosa Jugoslavije i Sovjetskog Saveza, ali i jugoslavensko odbijanje rasprave o daljnjoj američkoj vojnoj pomoći, rezultiralo je njenom obustavom.¹¹⁸ Takav rasplet događaja priželjkivao je vojni vrh, veliki dio kongresmena te novinari dok su predsjednik Eisenhower i Dulles smatrali da je pružanje pomoći Jugoslaviji u američkom interesu. U ljeto 1955. takav razvoj događaja potaknuo je raspravu u Kongresu o pružanju daljnje pomoći u kojem je Eisenhower branio Tita navodeći da se Tito odlično snašao u raspravama sa Sovjetima te da je to još jedna njihova „hladnoratovska pobjeda“. Dulles je pak smatrao da bi se Tito mogao prikloniti ponovno Moskvi u iznimno teškoj ekonomskoj situaciji, ali da bi mu takav korak uništio ugled koji ima u svijetu. Nakon Staljinove smrti porasla je gospodarska razmjena između Jugoslavije i Sovjetskog Saveza, ali je još uvijek 70-80% ukupne razmjene bilo sa zapadnim zemljama. Najveći dio zamjenskih dijelova za opremu Jugoslavenske narodne armije bio je američki, a i jugoslavenska vlast bila je svjesna da jedina vojna opasnost dolazi s Istoka.¹¹⁹ Čak je i većina naroda Jugoslavije bila sklonija Zapadu, pa je Dulles smatrao da nema potrebe za zabrinutost. Murphy, koji je bio zamjenik podtajnika državnog tajnika za politiku, trebao je uručiti Titu poziv za službeni posjet Sjedinjenim Američkim Državama, ali je u međuvremenu Eisenhower pretrpio srčani udar, pa tu ponudu nitko nije spominjao.

Jugoslavenski i američki dužnosnici sastali su se čak tri puta u razdoblju od nekoliko tjedana, ali najvažniji susret bio je između Tita i Dullesa.¹²⁰ Državni tajnik službeno je pozvan

¹¹⁴ Darko Bekić, *Jugoslavija u Hlanom ratu*, Globus, Zagreb, 1988., str 736.

¹¹⁵ Skupina autora, *Jugoslavija u istorijskoj perspektivi*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2017., str 444.

¹¹⁶ Beogradska deklaracija bila je dokument kojim se regulirao odnos između Jugoslavije i Sovjetskog Saveza. Potpisana je 2. lipnja 1955. godine, a istaknula je načela po kojima će se zasnivati odnos dvaju država te je bila prvi korak ka normalizaciji odnosa nakon Staljinove smrti.

¹¹⁷ Tvrtko Jakovina, *Socijalizam na američkoj pšenici*, str 84.

¹¹⁸ Isto, str 85.

¹¹⁹ Isto, str 86.

¹²⁰ Isto, str 87.

u posjet Jugoslaviji 1. rujna 1955. godine, a došao je na Brijune nakon sastanka u Ženevi što je po nekima značilo da to nije pravi državni posjet jer neće doći u Beograd.¹²¹ Dulles je trebao prije dolaska naznačiti teme o kojima će razgovarati s Titom kako bi se mogla odrediti Titova pratnja u protokolu. Američki državni tajnik i Tito razgovarali su o brojnim aktualnim temama od konferencije u Ženevi, do prilika na Bliskom istoku, Kini i Njemačkoj, ali i o problemima vezanim za Balkanski savez. Tito je naglasio da Jugoslavija ne naglašava vojni dio Saveza, ali da se ne ispunjavaju civilni dijelovi sporazuma. Problem je ležao u tome što su satelitske zemlje bile većinom staljinistički orijentirane, iako se nagađalo da bi moglo doći do nekih promjena, ali najbolje rješenje bilo bi kada bi svaka zemlja izabrala svoj model i bila neovisna. Dulles je u razgovoru spomenuo i skori odlazak Tita u Egipat te kako bi se nešto slično moglo organizirati i s Izraelom.¹²² Nakon završetka posjeta, Dulles je bio izrazito zadovoljan, a zadovoljstvo nije skrivao ni Tito kao niti njegovi najbliži suradnici.¹²³ Posjet američke diplomacije Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji u tom trenutku bila je i potvrda da je Titovo zdravstveno stanje uredno te da su glasine koje su kružile u nevladinim krugovima u Beogradu bile neistinite.¹²⁴ Susret dvaju velikih političara, u Hrvatskoj je dočekan s oduševljenjem iako su antikomunisti na taj susret gledali iz drugačije perspektive. Naime, oni su smatrali da je suglasnost SAD-a i FNRJ oko prava nacija da izaberu svoju budućnost zapravo bilo opravdanje Titove diktature.¹²⁵ Kada se Jugoslavija ponovno kandidirala za nestalnu članicu Vijeća sigurnosti Ujedinjenih naroda u prosincu 1955. godine dobila je potporu i Sjedinjenih Američkih Država i Sovjetskog Saveza što je bio ogroman uspjeh. Povratak Jugoslavije u sovjetski blok više nije bila mogućnost, pa se Amerikanci nisu morali bojati da će Beograd postati saveznik Moskve kao ni što neće postati njihov.¹²⁶

4.4. Modernizacija društva

Nakon Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji je životni standard strahovito pao, pa je većina stanovništva gladovala te je jedini spas bila pomoć UNRRA-e. Čak ni početkom pedesetih godina životni standard nije rastao iako proizvodnja je.¹²⁷ Baš kao i ostale socijalističke zemlje, Jugoslavija je imala razrađeno ekonomsko planiranje kroz petogodišnje planove. Petoljetkama se težilo ubrzati industrijalizaciju i stvoriti radničku klasu koja bi podržavala

¹²¹ Tvrtko Jakovina, *Američki komunistički saveznik*, Profil, 2003., str 508.

¹²² Isto, str 509.

¹²³ Isto, str 510.

¹²⁴ Isto, str 511.

¹²⁵ Isto, str 512.

¹²⁶ Isto, str 513.

¹²⁷ Igor Duda, *U potrazi za blagostanjem- o povijesti dokolice i potrošačkog društva u Hrvatskoj 1950-ih i 1960-ih*, Srednja Europa, Zagreb, 2014., str 45.

novu vlast. Takav model bazirao se na industriji dok je zapostavljena potrošnja, a proizvodio se ograničeni broj proizvoda. Nakon prekida suradnje Jugoslavije i Sovjetskog saveza, pojavio se problem s provođenjem plana, pa je rok za provođenje odgođen za 1952. godinu. Kako bi Jugoslavija opstala, okrenula se Zapadu. Teška industrija više nije bila prioritet već je to postala laka industrija i proizvodnja robe široke potrošnje.¹²⁸

U poratnom razdoblju maštalo se o novim proizvodima koji bi olakšali život građanima, no provedba je bila ipak nešto složenija. Primjerice, 1953. godine radio nije mogao svirati po cijele dane u svakoj obitelji jer se moglo slušati samo pet radiostanica, ali tako da otprilike uz jedan radio bude tridesetak slušatelja. Narod koji je bio pismen imao je na raspolaganju 149 listova i časopisa koji su bili tiskani u milijun i pol primjeraka. Statistički podaci pokazuju da je član obitelji godišnje mogao pojesti oko 43 kilograma kruha, 12 kilograma mesa i ribe te oko 32 litre mlijeka.¹²⁹ Prema tome, može se zaključiti da su radničke obitelji više uživale u osnovnim proizvodima dok se službeničke ipak imale nešto bogatiji stol. Takve proizvode 1950. godine moglo se kupiti u otprilike 7000 trgovina, a četiri godine poslije otvorena je i prva samoposluga i to u Ivancu.¹³⁰ Jugoslavija je imala velika izdvajanja za nove investicije od kojih su se najviše isticala električne centrale, dalekovodi, vodna i telefonska mreža. Stanje ipak nije bilo bajno jer 1953. godine došlo do teškoća na tržištu, pa su cijene mesa i obuće porasle.¹³¹ Unatoč tome, došlo je do velikog napretka, pa su tako pokrenute brojne novine i časopisi (*Sportske novosti, Svijet, Plavi vjesnik...*). Započeo je eksperimentalni televizijski program, a osnovani su i brojni festivali poput filmskog festivala u Puli te festivala zabavne glazbe u Zagrebu, Opatiji i kasnije Splitu.¹³²

Plaće u Jugoslaviji pedesetih godina nisu bile dovoljne za ispunjavanje potrošačkih želja jer se tada s prosječnom plaćom nije moglo kupiti niti pet pari obuće. Iako su kasnijih godina plaće porasle još uvijek nisu bile dovoljne, pa su se nadopunjavale potrošačkim kreditima. Duda navodi kako je 1953.godine svaki sedamnaesti stanovnik u Hrvatskoj bio korisnik takvog zajma dok se taj broj s godinama znatno povećao.¹³³ Razvoju potrošačkog društva uvelike su pridonijele žene koje su se u većem broju počele zapošljavati. Njihove plaće više nisu služile za plaćanje manjih obiteljskih troškova, već su služile za kupovanje odjeće sebi i

¹²⁸ Igor Duda, *U potrazi za blagostanjem- o povijesti dokolice i potrošačkog društva u Hrvatskoj 1950-ih i 1960-ih*, Srednja Europa, Zagreb, 2014., str 46.

¹²⁹ Isto, str 52.

¹³⁰ Isto, str 53

¹³¹ Isto, str 54.

¹³² Isto, str 56.

¹³³ Isto, str 69.

djeci te za brojne druge troškove.¹³⁴ Takav trend na ovim područjima započeo je nakon Drugog svjetskog rata, pa je primjerice 1953. godine u Hrvatskoj radilo 31,8% žena. Tisak je prepoznao novo tržište, pa je tako ženama bilo namijenjeno mnogo priloga i rubrika u dnevnim novinama od kojih su se najviše istaknule „Žena i kuća“, „Porodica“, domaćinstvo u Vjesniku, a kasnije i mjesečnik „Svijet“. U takvim časopisima, žene su imale priliku čitati o novim modnim trendovima, prehrani i zdravlju, obitelji te o potrošnji.¹³⁵

¹³⁴ Igor Duda, *U potrazi za blagostanjem- o povijesti dokolice i potrošačkog društva u Hrvatskoj 1950-ih i 1960-ih*, Srednja Europa, Zagreb, 2014, str 70.

¹³⁵ Isto, str 71.

Zaključak

Jugoslavensko- američki odnosi još od kraja Drugog svjetskog rata bili su zategnuti čemu je uvelike pridonijela jugoslavenska naklonost Sovjetskom Savezu. Pomalo neprijateljski odnosi očitovali su se prema pripadnicima američke diplomacije kojima nije bilo nimalo lako u Beogradu. No, situacija se mijenja 1948. godine kada su se Tito i Staljin sukobili te je Jugoslavija izbačena iz Informbiroa. Tada se Jugoslavija našla u situaciji da više nema svog vjernog saveznika s kojim je osim politički bila povezana ekonomski i gospodarski. Upravo su se u Sovjetski Savez izvozile velike količine sirovina, ali isto tako u Jugoslaviju su se uvezile sirovine kojih je bilo vrlo malo.

Situacija koja je nastala iziskivala je brzu reakciju Jugoslavije. Josip Broz Tito odlučio je zatražiti pomoć zapadnih država koje su predvodile Sjedinjene Američke Države. Potpisani su brojni dokumenti koji su jamčili pomoć u hrani, ali i nabavljanju vojne opreme, iako je u početku i sam američki predsjednik bio sumnjičav prema cijeloj situaciji. Sjedinjene Američke Države nastalu situaciju su vidjele kao priliku približavanju zemljama iza „željezne zavjese“ te smanjenju dominacije Sovjetskog Saveza na ovim područjima. Naravno, počeli su se spominjati uvjeti po kojima će Jugoslavija primati pomoć od koji je jedan bio i ulazanje u NATO savez čime politički vrh nije bio oduševljen jer je smatrao da bi se SAD tako sve više miješao u unutarnju politiku.

Tito je vješto održavao ravnotežu kako se Zapad ne bi previše miješao u politiku, no nije mogao spriječiti oduševljenje naroda američkim proizvodima. Oni nisu bili namijenjeni isključivo zadovoljavanju osnovnih potreba već su pružali mogućnost olakšavanju svakodnevnog života. Pravi uvid u američki život narod je imao priliku dobiti na Zagrebačkom velesajmu. Tako su se ljudi upoznali s brojnim kućanskim aparatima koje si nije mogao priuštiti svatko, barem u početku. Osim različitih sajmova koji su bili pretrpani američkim proizvodima, amerikanizacija se odvijala i na drugim područjima kao što je kultura. To je bilo posebno izraženo u kinima gdje su američki filmovi postali najtraženiji.

Iako je Jugoslavija u početku bila poprilično zatvorena zemlja prema Zapadu, sve se promijenilo 1948. godine nakon čega je započela intenzivna amerikanizacija na svim područjima.

Literatura

1. Bekić, Darko, *Jugoslavija u Hlanom ratu*, Globus, Zagreb, 1988.
2. Dimić, Ljubodrag, *Jugoslavija i Hladni rat*, Arhipelag, Beograd, 2014.
3. Duda, Igor, *U potrazi za blagostanjem, O povijesti dokolice i potrošačkog društva u Hrvatskoj 1950-ih i 1960-ih*, srednja europa, Zagreb, 2014.
4. Ivanović, Zlatko, *Slučaj "Đilas" u kontekstu odnosa Jugoslavije s Istokom i Zapadom*, Matica, 2012.
5. Jakovina, Tvrko, *Američki komunistički saveznik, Hrvati, Titova Jugoslavija i Sjedinjene Američke Države 1945.-1955.*, Profil, Zagreb, 2003.
6. Jakovina, Tvrko, *Socijalizam na američkoj pšenici*, Matica Hrvatska, Zagreb, 2002.
7. Matković, Hrvoje, *Povijest Jugoslavije*, Naklada P.I.P. Pavičić, Zagreb, 2003.
8. Morača, Pero, Bilandžić, Dušan, Stojanović, Stanislav, *Istorija Saveza Komunističke Jugoslavije- kratak pregled*, Izdavačko preduzeće „Rad“, Beograd, 1977.
9. Pavlović, Momčilo, *Dokumenta CIA o Jugoslaviji*, Službeni glasnik, Beograd, 2009.
10. Petković, Ranko, *Nesvrstana Jugoslavija i savremeni svet*, Školska knjiga, Zagreb, 1985.
11. Petranović, Branko, Zečević, Momčilo, *Jugoslavija 1918.-1988., Tematska zbirka dokumenata*, Izdavačka radna organizacija „RAD“, Beograd, 1988.
12. Radelić, Zdenko, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. od zajedništva do razlaza*, Školska knjiga, Zagreb, 2006.
13. Skupina autora, *Jugoslavija u istorijskoj perspektivi*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2017.
14. Skupina autora, *Povijest 17, Predvečerje rata i Drugi svjetski rat*, Europapress holding, 2008.
15. Vučetić, Radina, *Koka kola socijalizam*, Službeni glasnik, Beograd, 2012.

16. Vučetić, Radina, „Potrošačko društvo po američkom modelu (jedan pogled na jugoslavensku svakodnevicu šezdesetih)“, *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 44, No.2, Zagreb, 2012.